

ВІДГУК

**офіційного опонента професора, доктора педагогічних наук
А.В. Вихруща на дисертаційне дослідження Галини Миколаївни Лялюк
«Теорія і практика виховання дітей-сиріт у контексті особистісної
парадигми в Україні (XX - початок XXI століття)», подане до захисту на
здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності
13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки**

Дисертаційне дослідження Г.М. Лялюк заслуговує на увагу насамперед тому, що акцентується увага на такій актуальній проблемі як виховання дітей-сиріт. Закономірною є увага до **особистісної парадигми**, яка розглядається автором як цілеспрямований процес суб'єкт-суб'єктної взаємодії вихователя та вихованця, спрямований на створення соціокультурного середовища для самоорганізації особистості дитини засобами внутрішніх ресурсів гармонійного саморозвитку і самостановлення особистості як суб'єкта активної діяльності та суспільних відносин, що потребує певної зовнішньої ініціації, допомоги дитині-сироті якомога ефективніше взаємодіяти з навколишнім світом, оптимального простору для засвоєння вітагенного досвіду. Дитяче сирітство, на думку дисертантки, потрібно розглядати як комплексне поняття, що відображає явище соціального неблагополуччя дитини, спричинене руйнуванням зв'язків із сім'єю, наслідком якого є порушення особистісних структур, що перешкоджають її успішній соціалізації. Відсутність у загальній системі формування особистості сім'ї обмежує можливості засвоєння та збагачення індивідом соціального досвіду, самовизначення, самопізнання, самореалізації. Окрім цього сирітство – це соціальне явище, поява якого обумовлена наявністю в суспільстві дітей, батьки яких померли, а також дітей, які залишилися без піклування батьків у результаті позбавлення останніх батьківських прав або визнання їх в установленому порядку недієздатними, безвісно відсутніми.

Підкреслено, що в Україні інтернатна система освіти, за рахунок розгалуженості, регламентованості діяльності, фінансової підтримки з боку держави, поки що займає вагоме місце в системі державної опіки. Так, за офіційними даними, на 1 січня 2019 р. в Україні (без урахування окупованих територій Сходу та Криму) налічувалося 70 491 дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування. З них 22 126 – сироти біологічних дітей-сиріт та 48 365 – діти, позбавлені батьківського піклування. Серйозність цієї проблеми підтверджується тим, що щороку судами виносяться рішення про вилучення 8000–11000 дітей з їхніх родин. Ця вражаюча статистика є також найкращим підтвердженням актуальності теми.

У процесі дослідження проблеми виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми дисертанткою використано теорію відновлення згідно з якою дитина здатна до відновлення внутрішніх ресурсів після стресу, кризи за допомогою самомобілізації, підтримки найближчого оточення та середовища. Ефективність подолання кризових станів значною мірою залежить від характеру і ступеня вираженості наявних у неї психологічних і соціальних ресурсів. Сама їх наявність підвищує суб'єктивну вітальність і життєстійкість, робить можливим подолання криз і прийняття викликів життя. Серед різноманітних ресурсів, які потенційно має людина дисертантка виокремлює ті, що належать до системи уявлень про себе, про світ і себе в ньому та зумовлюються віковими закономірностями розвитку. Зауважимо, що це своєрідна основа, яка визначає суть виховного процесу.

Щодо тези про необхідність врахування психовікових особливостей дітей-сиріт, що є чи не найважливішим чинником, що впливає на успішність їх виховання та особистісного зростання загалом, на нашу думку, вона не потребує доведення.

Відзначаємо належну структурну чіткість дослідження. Дисертантом вдало сформульовано об'єкт, предмет, мету і завдання наукового пошуку.

Для оцінки наукової новизни розглянемо основні завдання виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми: орієнтація змісту виховного процесу на гармонійний особистісний розвиток та саморозвиток дитини; заохочення її активності, орієнтація на особистість дитини як суб'єкта, визнання її самотності; надання їй соціально-педагогічної підтримки, допомоги у самопізнанні, самовизначенні духовних цінностей і змістових життєвих орієнтирів, формуванні мотивації до самовдосконалення; створення найоптимальніших умов на основі індивідуального підходу; сприяння самовираженню, саморозкриттю, самореалізації і самоорганізації особистості дитини засобами внутрішніх ресурсів; розробка та впровадження соціально-педагогічних технологій виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми, підбір змісту, форм та методів особистісного саморозвитку; цілеспрямоване проєктування варіативного виховного простору, що забезпечує індивідуальні траєкторії особистісного розвитку дітей-сиріт; оптимальні умови для засвоєння вітагенного досвіду. Принагідно зауважимо, що життєвий досвід не потребує "вітагенного" підходу.

Окремої оцінки потребує система принципів виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми. Зважаючи на поліаспектність та складність проблеми дисертантка розподілила принципи на чотири групи. До першої групи віднесено філософські (гуманізму, рефлексії, єдності свідомості та діяльності, детермінізму, історизму, взаємозв'язку індивіда та середовища, діалектична єдність теорії і практики, розвиток) та принципи, які відображають загальні закономірності процесу виховання і визначають загалом вимоги до змісту організації та методів виховного процесу усіх освітніх закладів, а саме: цілеспрямованість виховання; зв'язок виховання з життям, єдності свідомості та поведінки у вихованні; виховання у праці, комплексний підхід у вихованні, виховання особистості в колективі, оптимальне поєднання педагогічного керівництва з ініціативою та самодіяльністю дітей, індивідуальний підхід до дітей у вихованні, принцип системності, послідовності й наступності у вихованні. До

другої групи – віднесено основні принципи особистісно-гуманістичної парадигми: суб'єктності, самоактуалізації; індивідуальності; суб'єктності; принцип вибору; творчості та успіху; суб'єкт-суб'єктної взаємодії, довіри та підтримки; створення емоційно збагачених виховних ситуацій. На думку авторки саме множина вищезначених принципів лежить в основі особистісної парадигми виховання, а гуманістична, дитиноцентрична спрямованість виховної роботи становить її сутність. До третьої групи принципів віднесено принципи, які складають основи виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми та сприяють ефективності опікунсько-виховної діяльності загалом. На особливу увагу заслуговують психолого-педагогічні принципи, що підкреслюють пріоритет особистості дитини-сироти, сприяють урахуванню вікових та індивідуальних особливостей її розвитку, формуванню прихильностей, а саме: свободовідповідності; вибору – педагогічно доцільно, щоб дитина-сирота володіла суб'єктними повноваженнями в умовах вибору поведінки, мотивів; диференційованого та індивідуального підходів; сприяння самореалізації дітей-сиріт у всіх сферах життєдіяльності; поєднання педагогічної вимогливості й особистісної поваги до дитини; цілеспрямованості; системності; поєднання допомоги та захисту дитини-сироти з її позитивним гармонійним особистісним розвитком та нейтралізацією асоціальних детермінант; актуалізації особистісних ресурсів дітей-сиріт, опори на внутрішній ресурс та позитивні якості особистості дитини-сироти. Закономірною є увага до таких важливих питань як особистісно-професійна компетентність педагогів/соціальних педагогів, фахівців опікунсько-виховної діяльності, їх особистісно-професійний розвиток; інтеграції виховних інституцій догляду дітей-сиріт та інших суб'єктів опікунсько-виховної діяльності, робота з родиною дитини; контролю та перевірки результатів; систематичності та послідовності виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми; єдності прав, обов'язків і відповідальності суб'єктів опікунсько-виховної діяльності.

На основі вищезначених принципів у дисертації виокремлено в окрему групу ті, які увиразнюють специфіку виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми: суб'єктності, кордомедійності, етично-альтруїстичний, довіри, авторитетності педагога як значущого дорослого, принцип організації виховного простору як педагогічного конструкту. Ця проблема потребує додаткового вивчення. На нашу думку, якщо кордомедійність ґрунтується на емоційності, щирості, чуйності, милосерді то потрібно уточнити необхідність додаткового педагогічного поняття.

Вагомим фактором, що гальмує розвиток емоційного інтелекту дітей, які виховуються у закладах інтернатного типу є характерні особливості міжособистісних взаємин у системі «дитина-дорослий», а саме, наявність труднощів у спілкуванні. На думку дисертантки, прагнучи до інтимно-особистісного спілкування з вихователями, діти-сироти інституційних закладів опіки водночас можуть відштовхувати його, проявляють агресивність та ворожість до дорослих. Причинами такої захисної форми поведінки, як правило, є їхнє невміння взяти на себе відповідальність за процес спілкування, очікування подолання своїх проблем навколишніми, схильність уникати прийняття самостійних рішень.

Наукові спостереження за поведінкою дітей закладів інтернатного типу уможливили виділити тривожність та ворожість як два аспекти міжособистісних взаємин у системі вихованець-педагог, що свідчить, з одного боку, про незадоволеність потреби у прийнятті дорослими, а з іншого – про нерозвиненість та примітивність форм спілкування. При цьому поведінковими корелятами тривожності у взаєминах з дорослими визначено підвищену балакучість дітей, надмірне бажання вітатися та спілкуватися із вчителем, постійна потреба у допомозі та контролі з боку дорослого. Незнання вихователем цієї специфіки прояву тривожності дитини-сироти, може трактуватись як ініціативність, хоча насправді це не так. Ці висновки потребують подальшого вивчення.

Відзначається проблема ворожості, нетерплячості, підозрілості та озлобленості при звертанні до дорослого, навмисне погане виконання роботи,

претензійність дитини, почуття несправедливості покарання. Тобто, вихованці в більшості випадків домагаються уваги вихователів, однак роблять це в психологічно незрілій формі, через низький рівень емоційного інтелекту, що сприймається вихователем, який не знає цієї специфіки як девіація.

Як свідчать результати наукових досліджень, тривожність переживань дітей-сиріт, як правило пов'язана з очікуванням негативних оцінок своєї діяльності навколишніх. Відсутність впевненості у любові вихователя та значущих дорослих спричиняє розвиток схильності до надмірної виконавчості, конформізму, є більш замкненими та недовірливими. Педагог, не знаючи цих особливостей, може трактувати виконавчість і конформізм як прояви відповідальності.

У дисертації наголошується, що підвищення страху не відповідати експектаціям навколишніх є наслідком потреби дітей-сиріт інституційних закладів опіки в прихильному спілкуванні із близькими для них людьми і водночас – незадоволеності цієї потреби. На жаль, потреба в емоційно-насиченому спілкуванні дітей-сиріт, здебільшого не задовольняється. Це призводить до постійного страху бути відстороненим, неприйнятим, осудженим та покараним.

Дисертанткою піддається сумніву доцільність ліквідації навчально-виховних закладів державної опіки, які протягом десятиліть акумулювали значний досвід корекційно-розвивальної й освітньо-реабілітаційної роботи із дітьми з особливими потребами, кількість яких, на жаль, в Україні не зменшується внаслідок складної соціально-економічної ситуації, пандемії.

Віддаючи перевагу сімейним формам виховання дітей-сиріт, як більш ефективним (враховуючи позитивні тенденції деінституалізації), дисертантка вважає, що в теперішній час у нашій країні однією з оптимальних форм посилення уваги держави до стану утримання дітей-сиріт та інших уразливих груп дітей є підтримка та удосконалення освітньо-виховної системи дитячих будинків.

Доводиться важливість попередити імовірність настання негативних наслідків реформи, ліквідації великої кількості інтернатних закладів, доки вона не забезпечена високим рівнем розвитку інституту сімейних форм виховання, достатнім для охоплення всіх дітей-сиріт. Лише в такій послідовності – спочатку належне забезпечення передачі дітей у сім'ї, а потім поступове закриття державних закладів опіки – ризики негативних наслідків реформи будуть мінімізовані. За іншої послідовності стан вихованців закладів, про які йдеться, ризикує істотно погіршитися.

Як особливо важливий етап у генезі дитиноцентричних ідей в Україні та втілення їх у практику виховання дітей, та дітей-сиріт на думку авторки, стало заснування Фребелівського товариства, а відтак і відкриття (1908) Жіночого Фребелівського педагогічного інституту, із взірцевим дитячим садком, дитячим притулком і початковою школою для підготовки педагогічних працівників, а також поширення європейської теорії дошкільного виховання, обґрунтованої Ф. Фребелем, який доводив доцільність системної роботи з дитиною, починаючи з наймолодшого віку, яка може сприяти гармонійному розвитку особистості. Окремої уваги потребує діяльність І. Сікорського. Досвід минулих років не втрачає актуальності в сучасних умовах.

Важливим є висновок щодо непідготовленості педагогів до швидкого темпу сучасних соціальних змін, та змін у сфері надання соціальних послуг, зумовлених процесами деінституалізації, децентралізації влади (утворення ОТГ) зокрема, а відтак і до інновацій в освіті. Ефективну опікунсько-виховну діяльність уможливорює використання певних виховних технологій, методик і прийомів, що враховують як специфіку самої дитини-сироти, так і наявні детермінанти її соціальних умов.

Особливого значення у опікунсько-виховній діяльності набуває праксеологія як системне знання про загальні принципи і способи організації раціональних, доцільних, успішних дій. Це цікава ідея, яка потребує додаткового вивчення.

Однією з перспективних і дієвих у процесі виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми є технологія автентичного оцінювання особистісного розвитку дитини – складання портфоліо.

Як позитивний факт відзначимо увагу до потурання проявам булінгу з боку педагогів, своєрідна допомога-фасилітація у поширенні явища відбувається через замовчування, приховування негативних наслідків третирування, брак, організованого фізично активного проведення часу, дозволя, яке сприяє задоволенню потреб дітей у тісному фізичному контакті й нейтралізації гіперактивності. Тому, підвищення професійної майстерності, особистісного розвитку педагогів один із шляхів не тільки попередження цього негативного явища, але й виховного процесу загалом.

Важливими є обґрунтовані в дисертації висновки про подальше удосконалення концептуальних основ та технологій педагогіки сирітства і реабілітаційної педагогіки, створення загальної опікунсько-виховної концепції держави з урахуванням ідей вітчизняного історико-педагогічного досвіду, принципів виховання дітей-сиріт у контексті особистісної, ефективних виховних технологій, методик і прийомів, що враховують як специфіку особистісного розвитку самої дитини-сироти, так і наявні детермінанти її соціальних умов; оптимізація мережі дитячих будинків; підтримка та удосконалення гурткової роботи дітей-сиріт, екскурсій, з урахуванням сучасних соціальних змін; розвиток медіаімунітету дітей-сиріт, створення цифрових культурних сегментів, спеціально орієнтованих на дітей-сиріт, які задовольнятимуть їх потреби і водночас сприяючи їхньому особистісному розвитку та успішній соціалізації; розробка методів виховання і психологічної корекції, які дозволили б нівелювати негативні наслідки кіберсоціалізації; створення умов для альтернативних форм виховання; розширення співпраці дитячих будинків із місцевими територіальними громадами, громадськими та релігійними організаціями з метою подальшої інтеграції вихованців у суспільне життя; проведення профілактичної та просвітницької роботи, спрямованої на попередження

соціального сирітства і моніторинг родин, у які повертатимуться діти та дисфункційних родин, з метою попередження сирітства, насильства над дітьми; професіоналізація педагогів та фахівців опікунсько-виховної діяльності в об'єднаних територіальних громадах у сфері реформування інтернатних закладів з врахуванням вітчизняного досвіду виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми, розроблення правових засад їх професійної діяльності, оптимізація матеріального заохочення, враховуючи рівень професійної компетентності; удосконалення спеціалізованої підготовки прийомних батьків до усиновлення та моніторинг таких сімей; розширення інформаційних компаній щодо усиновлення дітей-сиріт, ефективна організація просвітницької діяльності з метою утвердження цінності сім'ї у суспільстві; удосконалення підготовки майбутніх педагогів до опікунсько-виховної діяльності, упровадження варіативного компонента їх фахової підготовки, підсилення її психологічної складової, ефективних механізмів формування готовності до реалізації виховних технологій у контексті особистісної парадигми, формування готовності до інноваційної педагогічної діяльності з урахуванням соціальних змін, психолого-педагогічний супровід професійної ідентичності майбутніх педагогів, залучення до волонтерської діяльності, створення оптимальних умов для їх особистісно-професійного розвитку.

Дисертанткою розроблено авторську періодизацію вітчизняної практики виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми в Україні XX – початку XXI.

Відзначимо важливість додатку в якому розглядається трактування поняття «виховання» у сучасній психолого-педагогічній, соціально-педагогічній літературі, а також глосарій.

Цікавою є робоча програма, а також соціально-психологічні особливості дітей-сиріт, які зумовлюють специфіку їх виховання в інституційних закладах опіки.

Практична значущість дослідження полягає у можливості творчого використання теоретичних положень, висновків і рекомендацій для удосконалення процесу виховання дітей-сиріт в Україні.

Розроблена програма «Психологічні основи роботи у дитячих будинках та інтернатах» та відповідний навчально-методичний комплекс впроваджені у практику вищої освіти. Матеріали дослідження використано для підвищення кваліфікації педагогічних працівників у центрах післядипломної освіти, а також розроблення відповідного науково-методичного забезпечення.

Дисертантка має 62 публікації, у тому числі в зарубіжних виданнях, матеріали дослідження пройшли широку апробацію. Висновки дисертації відповідають завданням дослідження і засвідчують науковий рівень здобувача.

Вивчення змісту автореферату дає підстави стверджувати про його відповідність змісту дисертації.

Дисертації властиві необхідні ознаки наукової новизни й теоретичного значення в галузі історико - педагогічної науки. Проведений дисертанткою теоретичний аналіз проблеми узгоджується із концептуальними підходами до його дослідження.

Дисертаційне дослідження має певні недоліки, які не впливають на загальну позитивну оцінку.

1. Запропоновано авторське визначення концепту виховання дітей - сиріт у контексті особистісної парадигми, яке розглядається як цілеспрямований свідомо здійснюваний процес суб'єкт-суб'єктної взаємодії вихователя та вихованця, спрямований на створення соціокультурного середовища для самоорганізації особистості дитини засобами внутрішніх ресурсів гармонійного саморозвитку і самостановлення особистості як суб'єкта активної діяльності та суспільних відносин, що потребує певної зовнішньої ініціації, допомоги дитині-сироті якомога ефективніше взаємодіяти з навколишнім світом, оптимального простору для засвоєння вітагенного досвіду потребує додаткового пояснення. Маємо на увазі той факт, що виховання традиційно розглядається як цілеспрямований, свідомий, процес суб'єкт - суб'єктної взаємодії. Не зовсім вдалим є використання

поняття "ініціація". Порівняльна таблиця структури базового поняття могла б сприяти пошуку більш лаконічного визначення.

2. Упродовж досліджуваного періоду окрім досвіду України був накопичений досвід виховання дітей - сиріт у зарубіжних країнах. Маємо на увазі теоретичні та практичні аспекти організації виховного процесу. Порівняння вітчизняного і зарубіжного досвіду дозволить підвищити рівень теоретичних узагальнень, обґрунтувати закономірності виховного процесу.

3. Удосконалення потребує нормативно-законодавча база захисту дітей. Наприклад, згідно із сучасними міжнародними нормативно-правовими документами (Міжнародна класифікація стандартів освіти (International Standart Classification of Education), діти-сироти віднесені до категорії дітей з особливими освітніми потребами – це особи віком до 18 років, які потребують підтримки в освітньому процесі (діти з інвалідністю; діти з порушеннями психофізичного розвитку; діти-мігранти; діти, які працюють; діти-біженці; представники релігійних та національних меншин; діти із сімей з низьким прожитковим мінімумом; діти-сироти; діти із захворюванням на СНІД/ВІЛ та інші). На нашу думку, такий підхід до класифікації потребує перегляду та критичної оцінки.

4. Дисертанткою розроблена програма «Психологічні основи роботи у дитячих будинках та інтернатах» і відповідний навчально-методичний комплекс. Матеріали дослідження використано для підвищення кваліфікації педагогічних працівників у закладах післядипломної освіти. Враховуючи важливість цих матеріалів доцільно використати експертну оцінку теоретиків і практиків.

5. Так як у центрі уваги виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми вартує більше уваги звертати на результати вивчення системи цінностей, особливості професійного вибору, а також лонгетюдне вивчення розвитку окремих особистостей.

Висловлені зауваження не знижують наукової та практичної цінності дисертаційного дослідження, яке виконане на належному науковому рівні.

ЗАГАЛЬНИЙ ВИСНОВОК

Дисертаційна робота Галини Миколаївни Лялюк «Теорія і практика виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми в Україні (XX - початок XXI століття)» є завершеним, оригінальним, чітко структурованим, самостійним науковим дослідженням, що відповідає вимогам Міністерства освіти і науки України пп. 9, 10, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 (зі змінами від 19.08.2015 року, Постанова Кабінету Міністрів України № 656) та іншим інструктивним вимогам щодо докторських дисертацій, а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня доктора педагогічних наук із спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки.

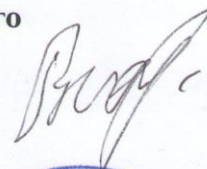
Офіційний опонент

доктор педагогічних наук, професор

завідувач кафедри української мови

Тернопільського національного медичного

університету імені І.Я. Горбачевського

 А.В. Вихруш

Особистий підпис

завіряю

Заступник ректора з кадрових питань
Тернопільського національного
медичного університету

